ISSN 2654-2366

Archive

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 14 – 2018 Offprint

Volume No: Archive Volume 14, 2018
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: December, 5 2018

Cite as: Ιωαννίδου, Α. (2018). Εμπειρισμός, κοινωνικό συμβόλαιο και ιδιοποίηση στην πολιτική φιλοσοφία του Locke, *Archive*, σσ. 6-14.

Εμπειρισμός, κοινωνικό συμβόλαιο και ιδιοποίηση στην πολιτική φιλοσοφία του Locke

Λέξεις-κλειδιά: *εμπειρική γνωσιολογία*, *εμπειρισμός*, *θεωρία της ιδιοποίησης*, *ιδιοκτησία*, *κοινωνικό συμβόλαιο*, *κτητικός ατομικισμός*, *το δικαίωμα αντίστασης στην εξουσία*, *φιλελεύθερος ατομικισμός*, *φυσική κατάσταση*

Άννα Ιωαννίδου, Πολιτικός Επιστήμων και Νομικός, ΜΔ Νομικής ΑΠΘ:

Abstract

This essay analyzes the most important points of the political philosophy of John Locke. It presents the empirical theory of knowledge and the relation between the individual, the ideas and the reality. At the heart of Locke's political philosophy stands the right of citizens to protect their property, life and liberty. Moreover, the essay gives emphasis on the Two Treatises of Government, where Locke defends the theory of social contract, natural law and natural rights. The goal of this essay is to explain why Lock's thought has influenced the modern western liberal political culture.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο Locke, θεμελιωτής της εμπειρικής γνωσιολογίας, εισάγει τον εμπειρικό ιδεαλισμό στη φιλοσοφική σκέψη, απορρίπτοντας τις θεωρίες περί των έμφυτων ιδεών. Από πρακτική οπτική γωνία, ασχολείται με το πρόβλημα της θεμελίωσης, της καταγωγής και της έκτασης της γνώσης. Προχωρά μάλιστα στην αντίληψη ότι η εξωτερική πραγματικότητα δεν υπάρχει ανεξάρτητα από το άτομο, αλλά αποτελεί μία προσωπική του κατασκευή, απόρροια των αισθήσεων και των επίκτητων εμπειριών του.

Στη σφαίρα της πολιτικής φιλοσοφίας, ο Locke με το αξιόλογο έργο του εισηγείται έναν πρώιμο φιλελεύθερο συνταγματισμό , ο οποίος οδηγεί στον περιορισμό των κρατικών εξουσιών μέσω του κράτος δικαίου, του νόμου, της διάκρισης των λειτουργιών και εν γένει του αιτήματος για επικράτηση της νομιμότητας. Αρνούμενος ιδεολογικά το πολίτευμα της απόλυτης μοναρχίας, συμβάλλει στην θέσπιση των θεμελιακών αρχών, που θα διέπουν ένα φιλελεύθερο Σύνταγμα μίας πολιτικής κοινότητας.

Παράλληλα, χρησιμοποιεί όρους από την φυσική ιδιοκτητική και συνταγματικά θεμελιωμένη διδασκαλία της νόμιμης κυριαρχίας του κράτους επί ελεύθερων και ίσων πολιτών. Στο επίκεντρο της λοκιανής φιλοσοφίας βρίσκεται το δικαίωμα των πολιτών για προστασία της ιδιοκτησίας, με την ευρεία της έννοια, δηλαδή της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας. Τα κείμενα του Άγγλου φιλοσόφου τονίζουν, έστω και με υποτυπώδη μορφή, την σημασία της διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων, της λαϊκής κυριαρχίας, της αρχής της πλειοψηφίας και ενός αντιπροσωπευτικού συστήματος κοινοβουλευτικής κυβέρνησης.

Ως προς το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής του Locke, παρατηρούμε ότι ο ίδιος γράφει την *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως* μετά την αγγλική Επανάσταση του 1688, εμπνεόμενος από τα συνταγματικά ιδανικά της αστικής εμποροβιομηχανικής τάξης, η οποία κατά την μετεπαναστατική περίοδο προσπαθεί να κατακτήσει το κατάλληλο νομικό έδαφος που θα εξασφαλίσει την ανάπτυξή της.

Εμπειρισμός, λέξεις και νόηση στην φιλοσοφία του LockeΩς φιλόσοφος ο Locke ανοίγει τον δρόμο για το διαφωτισμό και εισάγει τον εμπειρισμό με το έργο του *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (An Essay Concerning Human Understanding). Επηρεάζεται από το κίνημα του

τερμινισμού ή της ορoκρατίας, που είχε ως κύριο εκφραστή τον Άγγλο εμπειριστή φιλόσοφο και φραγκισκανό μοναχό του 14ου αιώνα William of Ockham. Τελικά, η λοκιανή φιλοσοφία καταλήγει σε ένα μετριοπαθή νομιναλισμό (ή ονοματοκρατία), ο οποίος προϋποθέτει αφενός τον διαχωρισμό πραγματικού και πνευματικού κόσμου αφετέρου την δια των αισθήσεων αλληλεπίδρασή τους.

Ως προς την σχέση της λέξης με την ιδέα, ας σημειωθεί ότι στη θεωρία του Locke οι λέξεις ως απλές συμβάσεις περιγράφουν τις ιδέες και δεν σχετίζονται με την ουσία των πραγμάτων. Αντίθετα, οι ιδέες αντιπροσωπεύουν και υποκαθιστούν στον νου τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου και αποτελούν τα αντικείμενα της νόησης. Έχει υποστηριχθεί ότι στην προσέγγιση του η σχέση ανάμεσα στην λέξη και στην ιδέα είναι τόσο στενή, ώστε να συγχέεται η έννοια με τη λέξη.

Αρχικά, ο Locke δεν διστάζει να υιοθετήσει την κοινή για την εποχή του άποψη ότι οι ποιότητες των σωμάτων χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, αλλά και να την επεκτείνει, προσθέτοντας και μια τρίτη κατηγορία. Οι πρωτεύουσες ποιότητες είναι αυτές οι οποίες δεν μπορούν να διαχωριστούν από τα πράγματα και ενυπάρχουν σε αυτά, όπως η έκταση, η μορφή και ο όγκος. Στις δευτερεύουσες ποιότητες εντάσσονται εκείνες που μέσω των αισθήσεων προκαλούν στον ανθρώπινο νου συγκεκριμένες ιδέες. Τέλος, οι τριτεύουσες ποιότητες αφορούν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των σωμάτων.

Περαιτέρω, ο φιλόσοφος εισάγει έναν διαχωρισμό μεταξύ ονομαστικής και πραγματικής ουσίας, υποστηρίζοντας ότι οι ορισμοί δεν ορίζουν πράγματα, αλλά λέξεις. Υπό αυτήν την έννοια, αν χρησιμοποιήσουμε ως παράδειγμα τον ορισμό του χρυσού, η λέξη «χρυσός» σηματοδοτεί διαφορετικά πράγματα στον νου ενός παιδιού και στον νου ενός χρυσοχόου που γνωρίζει τις ιδιότητές του μετάλλου.

Ο Locke αμφισβήτησε την φιλοσοφία των ορθολογιστών, δίνοντας έμφαση στην πρακτική εφαρμογή των επιτευγμάτων της επιστήμης. Για τον ίδιο, πρωταρχική σημασία έχουν η παρατήρηση, η αξιοποίηση των εμπειρικών γνώσεων και η πειραματική επαλήθευση της κάθε θεωρίας. Τα αισθητήρια όργανα είναι αρκετά αξιόπιστοι δέκτες της αντικειμενικής αλήθειας και χρησιμεύουν στη απόδοση λογικών αποτελεσμάτων.

Οι αισθήσεις λειτουργούν ως αποδέκτες των φυσικών ερεθισμάτων που καταγράφονται στο νου του ανθρώπου, ο οποίος είναι μια *άγραφη δέλτος* (tabula rasa). Κατ' αυτόν τον τρόπο, απορρίπτεται η καρτεσιανή άποψη των έμφυτων στο λογικό ιδεών και του ιδεώδους του ορθολογισμού. Αντίθετα, προτείνεται η θεωρία της περιορισμένης και ελλιπούς γνώσης για την πραγματικότητα, η οποία ωστόσο μέσα από την καταγραφή εμπειριών και πληροφοριών επαρκεί όχι μόνο για την επιβίωση του ανθρώπου, αλλά ακόμη και για την πρόοδό του.

Ο στοχαστής θεωρεί ότι τα όρια της ανθρώπινης διάνοιας είναι συγκεκριμένα και δεν μπορούν να ξεπεράσουν τα όρια της εμπειρίας. Κατ' αυτή την έννοια, ό,τι γνωρίζουμε, το γνωρίζουμε *εκ των υστέρων* (a posteriori) και επομένως αποκλείονται οι έμφυτες ιδέες στο νου. Βάσει των παραπάνω, το σώμα και ο νους συνιστούν μία ολότητα, με τα αισθητήρια όργανα του πρώτου να τροφοδοτούν την γνώση που περιέχει ο δεύτερος. Ειδικότερα, όπως έχει σημειωθεί, αυτό που η εμπειρία παρέχει αρχικά και άμεσα δεν είναι η ολοκληρωμένη γνώση, αλλά «τα υλικά της γνώσης», οι λεγόμενες ιδέες. Νους και σώμα συνδυάζονται, ώστε να προκύψουν με τη μέθοδο της εμπειρικής αναγωγής (reduction) κατά το δυνατόν αληθή συμπεράσματα με βάση την κοινή λογική.

Ως προς τον τρόπο, που ο ίδιος ο Locke αντιλαμβάνεται την λειτουργία των νοητικών διεργασιών, με σκοπό την παραγωγή αφηρημένων *γενικών εννοιών* (καθολικών εννοιών), έχουν διατυπωθεί τρεις αλληλοαναιρούμενες εκδοχές. Η πρώτη εκδοχή αφορά την περίπτωση

της αντιπροσώπευσης, σύμφωνα με την οποία η ιδέα ενός συγκεκριμένου αντικειμένου αντιπροσωπεύει όλα τα αντικείμενα της ίδιας ομάδας ή του ίδιου είδους. Κατά την δεύτερη εκδοχή, κρίσιμη είναι η διαδικασία της αφαίρεσης, η οποία εμφανίζει την γενική ιδέα ως απόρροια αφαίρεσης όλων των επιμέρους χαρακτηριστικών. Αντίθετα, η τρίτη εκδοχή εστιάζει σε μία νοητική διαδικασία, όπου αναμειγνύονται συγκεχυμένα οι επιμέρους ιδιότητες της ομάδας. Συνοψίζοντας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στην σκέψη του Locke οι καθολικές έννοιες μπορεί να μην είναι πραγματικές, αλλά ως προϊόν νοητικής ενέργειας, υπάρχουν στον νοητικό κόσμο και άρα δεν αποτελούν απλώς ονόματα.

Φυσική κατάσταση και κοινωνικό συμβόλαιο

Η έννοια της φυσικής κατάστασης είναι κρίσιμης σημασίας, καθώς αποτελεί την βάση του οικοδομήματος της πολιτικής φιλοσοφίας και της θεωρίας περί κοινωνικού συμβολαίου του Locke. Η λοκιανή φυσική κατάσταση, αντίθετα προς την Χομπσιανή, είναι ειρηνική, διέπεται από τον φυσικό νόμο, καθώς προϋποθέτει μία διαφορετική αντίληψη για τον άνθρωπο. Πλέον ο άνθρωπος δεν κατασκευάζεται με σημείο αναφοράς τα σωματικά χαρακτηριστικά (σώμα, κίνηση, σύγκρουση), όπως στην ανθρωπολογία του Hobbes, αλλά σε σχέση με τα χαρακτηριστικά της διάνοιας και συνεπώς ορίζεται ως νοήμων και έλλογο ον.

Ο ίδιος αντιλαμβάνεται την φυσική κατάσταση ως «μία κατάσταση απόλυτης ελευθερίας στον καθορισμό των πράξεων και στη διάθεση των υπαρχόντων, όπως ο καθένας θεωρεί σωστό, μέσα στα όρια του νόμου της φύσης» . Πρόκειται, ακόμη, για μία «κατάσταση ισότητας, όπου κάθε εξουσία και δικαιοδοσία είναι αμοιβαία και κανείς δεν διαθέτει περισσότερη από οποιοδήποτε άλλο.»

Όπως έχει υπογραμμιστεί, ο Locke δεν αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη φύση ως ιδιαίτερα ιδιοτελή ή ατελή, αλλά πιστεύει ότι η συνύπαρξη των ανθρώπων είναι ομαλότερη και ποιοτικά ανώτερη, όταν τα άτομα συμφωνούν να υποτάξουν αυτοβούλως τις δραστηριότητες και τις συναλλαγές τους σε μία «εκ των άνω» καθοδήγηση και σε έναν κοινωνικό έλεγχο. Για τον ίδιο, οι άνθρωποι αποτελούν από την φύση τους έλλογα και κοινωνικά όντα που μπορούν να απολαμβάνουν τα δικαιώματα του Φυσικού Δικαίου ισότιμα με τους συνανθρώπους τους. Επομένως, σε ένα πρώτο επίπεδο τους θεωρεί ικανούς να υποστηρίζουν και να διαφυλάσσουν την ζωή, την περιουσία και την ελευθερία τους. Ταυτόχρονα, όμως, κατά την λοκιανή αντίληψη οι άνθρωποι ως κριτές και εκτελεστές του Φυσικού Δικαίου έχουν την δυνατότητα να συμφωνούν χωρίς εξωτερική παρέμβαση σε κάποιους κοινούς ηθικούς κανόνες συμπεριφοράς.

Εντούτοις, στην φυσική κατάσταση η απουσία μίας ανώτερης αρχής καθιστά την κοινωνική συμβίωση ιδιαίτερα ασταθή και ανασφαλή, αφού το κάθε άτομο μπορεί να αυτοδικήσει, δηλαδή να πάρει το νόμο στα χέρια του και να τον εφαρμόσει σύμφωνα με καθαρά ιδιοτελή κριτήρια και για προσωπικούς σκοπούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι για τον Locke, η φυσική κατάσταση σχετίζεται με την έλλειψη ενός κοινού εξουσιοδοτημένου δικαστή. Στο σημείο αυτό ο θεωρητικός παραδέχεται ότι το προσωπικό συμφέρον, οι ακόρεστες ορμές και τα πάθη δεν παύουν ποτέ να αποτελούν κινητήριες δυνάμεις της ανθρώπινης φύσης.

Σε αυτό το πλαίσιο αναγκαία κρίνεται η παρέμβαση ενός θεσμικού σώματος ή οργάνου, του οργανωμένου κράτους, το οποίο αναλαμβάνει να χαλιναγωγήσει τα πάθη και τις ιδιοτέλειες των ανθρώπων με στόχο να επιβάλλει την κοινωνική γαλήνη και ευημερία. Η κρατική εξουσία θεμελιώνεται στη χρήση φυσικής βίας, προκειμένου να διαφυλάξει και να υλοποιήσει ανεμπόδιστα το κοινό συμφέρον και κοινό καλό. Συνεπώς, σύμφωνα με την οπτική του Locke, η κοινωνική συμβίωση συνδέεται άρρηκτα με την κατασταλτική παρουσία του κράτους.

Η έννοια της ιδιοκτησίας στην πολιτική σκέψη του Locke

Η θεωρία του Locke για την ιδιοκτησία αποτελεί το ουσιαστικότερο μέρος της διδασκαλίας του για την πολιτική κοινωνία και τη διακυβέρνηση και θεωρείται η βάση της κλασικής παράδοσης της πολιτικής οικονομίας. Το 17ο αιώνα η έννοια της ιδιοκτησίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην πολιτική σκέψη και επηρεάζει έντονα τις κορυφαίες έννοιες της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης. Η ιδιοκτησία ως εξουσιαστική σχέση μεταξύ ανθρώπου και πράγματος αναφέρεται σε περιουσιακά αντικείμενα και επομένως ανάγεται στον οικονομικό χώρο. Πρόκειται για μία *de facto* πραγματική εξουσία επί του πράγματος, η οποία αναγνωρίζεται, διαμορφώνεται από το δίκαιο και καθίσταται νομική. Η θεσμική πρόταση του Locke που αφορά την συγκρότηση μιας φιλελεύθερης πολιτείας υπήρξε στην πραγματικότητα μια υπεράσπιση του ατομικού δικαιώματος της ιδιοκτησίας ως θεσμού του φυσικού νόμου.

Πρωταρχικός σκοπός της σύναψης του κοινωνικού συμβολαίου, το οποίο οδηγεί στη δημιουργία μίας κεντρικής κρατικής εξουσίας, είναι η διασφάλιση, διατήρηση και προστασία της ιδιοκτησίας με την ευρύτερη έννοια του όρου, δηλαδή της ζωής, της ελευθερίας και των υλικών αγαθών. Η ιδιοκτησία υπό την έννοια αυτή δεν έχει ως στόχο να παγιδεύσει την ανθρώπινη ελευθερία στην έμμονη ιδέα της συσσώρευσης του πλούτου, αλλά να αποτελέσει όργανο που θα κάνει ισχυρότερη την αυτονομία του κάθε ατόμου. Η αιτία ύπαρξης της ιδιοκτησίας δεν είναι η υποδούλωση του κατόχου της στην επιθυμία συγκέντρωσης υλικών αγαθών, αλλά η παροχή της δυνατότητας να θωρακίσει το χώρο της ατομικής του ύπαρξης, ώστε να είναι λιγότερο ευάλωτος στον αυταρχισμό της τυραννίας.

Τα περιουσιακά στοιχεία του ατόμου υπεισέρχονται στην ευρύτερη έννοια του όρου της ιδιοκτησίας, για να ενισχύσουν την αυτόνομη και ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του και όχι για να λειτουργήσουν ως αυτοσκοπός. Η πολιτική κοινότητα αποσκοπεί αφενός στην τήρηση της τάξης στις σχέσεις συναλλαγής μεταξύ ίσων και ελεύθερων ιδιοκτητών και αφετέρου στην ουσιαστική πραγμάτωση και ευόδωση των ιδιωτικών τους επιδιώξεων, οι οποίες σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο Locke εκτείνονται στα όρια του κοινού καλού, της δημόσιας ευημερίας, ασφάλειας και ευτυχίας.

Η πολιτική θεωρία της ιδιοποίησης και οι προεκτάσεις της στην Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως

Το V κεφάλαιο «Περί ιδιοκτησίας» του έργου του Locke, *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως* ο στοχαστής προσπαθεί να αποδείξει ότι το ατομικό δικαίωμα της ιδιοκτησίας είναι φυσικό, απαράγραπτο και απαραβίαστο. Ξεκινά την μελέτη του με την παραδοχή ότι ο Θεός έχει παραχωρήσει τη γη και τα προϊόντα της από κοινού στους ανθρώπους, για να εξασφαλίσουν μία άνετη συντήρηση και επιβίωση. Περαιτέρω, ο Locke διατείνεται ότι στον άνθρωπο, καθώς αυτός είναι προικισμένος με το Λόγο και έχει έμφυτο το θεμελιώδες δικαίωμα της αυτοσυντήρησης, πρέπει να του αναγνωριστεί αυτόματα το δικαίωμα της χρήσης των προϊόντων της φύσης για την διατροφή του.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανάλωση της τροφής και της χρησιμοποίησής της προς όφελος του ατόμου είναι η ιδιοποίησή της, δηλαδή η αποκλειστική της ιδιοκτησία, έτσι ώστε κανένας άλλος να μην έχει το δικαίωμα σε αυτήν. Σύμφωνα με τον Locke, η απόκτηση φυσικών αγαθών, τα οποία έχει προηγουμένως ιδιοποιηθεί άλλος, προκαλεί βλάβη στον συνάνθρωπο και επομένως αντιτίθεται στο φυσικό νόμο. Στο πρώτο στάδιο της φυσικής κατάστασης ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με το φυσικό του περιβάλλον κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η λογική του να του επιτάσσει μέσω της εργασίας την καθυπόταξη της φύσης και την ιδιοποίηση των

αγαθών της. Ο Locke θεωρεί φιλόπονο και έλλογο τον άνθρωπο που μοχθεί και σύμφωνα με το φυσικό νόμο αποκτά το δικαίωμα της ιδιοκτησίας.

Στη συνέχεια, ο Locke διατυπώνει το θεμελιώδες επιχείρημά του, σύμφωνα με το οποίο κάθε άνθρωπος είναι από τη φύση και αυτοδίκαια αποκλειστικός ιδιοκτήτης του εαυτού του και της εργασίας του σώματός του, δηλαδή του μόχθου του. Η εργασία ως μηχανισμός δημιουργίας υλικών αξιών θεωρείται ως δίκαιο και έντιμο μέσο για την ατομική ιδιοποίηση αγαθών και την απόκτηση περιουσιακών στοιχείων από τη φύση. Η πρόσμιξη του ανθρωπίνου μόχθου με οποιοδήποτε φυσικό αγαθό παράγει δικαίωμα ιδιοκτησίας, το οποίο αποσπά το αγαθό από την κατάσταση της κοινοκτημοσύνης. Ο Locke θεωρεί ότι το δικαίωμα της ιδιοποίησης των προϊόντων της γης εξαρτάται αποκλειστικά από την ανθρώπινη εργασία και δεν χρειάζεται να επικυρωθεί με τη ρητή συναίνεση όλων των μελών της κοινότητας, καθώς «αν αυτού του είδους η συγκατάθεση ήταν αναγκαία, ο άνθρωπος θα λιμοκτονούσε, παρόλη την αφθονία των αγαθών που του χάρισε ο Θεός».

Επεκτείνοντας την πολιτική του σκέψη, ο θεωρητικός συμπεριλαμβάνει στην έννοια της ιδιοποίησης, εκτός από τους καρπούς της γης και τα ζώα που ζουν πάνω σε αυτήν, και την ίδια την γη, η οποία ανάγεται σε κύριο αντικείμενο ιδιοκτησίας. Στην περίπτωση της γης ο τρόπος ιδιοποίησης παραμένει ο ίδιος, δηλαδή συνίσταται στην προσφορά προσωπικής εργασίας και στην εναπόθεση του μόχθου του πάνω σε αυτήν. Χαρακτηριστικά ο Locke τονίζει ότι «όση γη οργώνει ένας άνθρωπος και την φυτεύει, την βελτιώνει, την καλλιεργεί και είναι σε θέση να χρησιμοποιήσει τα προϊόντα της, αποτελεί ιδιοκτησία του». Όπως και προηγουμένως, η εγκυρότητα του δικαιώματος της ιδιοκτησίας της γης δεν στηρίζεται στη συναίνεση όλων των μελών της κοινωνίας, αλλά στο επιχείρημα, σύμφωνα με το οποίο ο Θεός έδωσε στον άνθρωπο την εντολή να υποτάξει, να καλλιεργήσει και να βελτιώσει τη γη, αποκτώντας με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα ιδιοποίησης του τμήματος της γης, στο οποίο εργάστηκε.

Η θεωρία της ιδιοκτησίας υπόκειται αρχικά σε συγκεκριμένους περιορισμούς, οι οποίοι τίθενται από το φυσικό νόμο και αποτελούν φραγμούς στην αλόγιστη επέκταση του ατομικού δικαιώματος της ιδιοποίησης. Ο πρώτος περιορισμός ορίζει ότι η ατομική ιδιοκτησία είναι νόμιμη μόνο στην περίπτωση, που αφήνει και στους άλλους υλικά αγαθά και διαθέσιμη γη ίσης ποσότητας και ποιότητας. Το όριο αυτό πηγάζει από την αναγνώριση σε κάθε άνθρωπο του αναφαίρετου δικαιώματος της αυτοσυντήρησης. Σύμφωνα με το δικαίωμα αυτό, ο κάθε ιδιοκτήτης πρέπει να παραχωρεί στον συνάνθρωπό του μία ικανή ποσότητα φυσικών προϊόντων και ανεκμετάλλευτης γης και επομένως να του αναγνωρίζει στην πράξη την δυνατότητα οικειοποίησης δια του μόχθου και της εργατικότητάς του.

Σύμφωνα με τον δεύτερο περιορισμό, ο άνθρωπος μπορεί να ιδιοποιηθεί μόνο εκείνα τα αγαθά, τα οποία έχει την δυνατότητα πριν καταστραφούν να τα χρησιμοποιήσει για την επιβίωσή του, δηλαδή, μόνο αυτά που είναι αναγκαία για την αυτοσυντήρησή του. Υπάρχουν, ακόμη, όρια και ως προς την έκταση της γης, την οποία μπορεί ο καθένας να ιδιοποιηθεί, σύμφωνα με τα οποία όλοι οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν ιδιοκτήτες τόσης γης όσης έχουν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν και να χρησιμοποιήσουν τα αγαθά της, για να καλύψουν τις ανάγκες τους.

Κάθε άνθρωπος με την εργασία του αποκτά συνήθως πέρα από τα προϊόντα που είναι άμεσα χρήσιμα για αυτόν και ένα πλεόνασμα από αυτά, το οποίο ενδέχεται να γίνει ωφέλιμο για αυτόν εάν το ανταλλάξει με άλλα, διαφορετικού είδους αγαθά. Η διαδικασία της ανταλλαγής των προϊόντων θεωρείται επιτρεπτή και δεν είναι επιβλαβής, καθώς αποτρέπεται η έκθεση των πλεοναζόντων αγαθών στον κίνδυνο της φυσικής φθοράς και η καταστροφή τους εξαιτίας της μη άμεσης κατανάλωσής τους από τους ιδιοκτήτες τους.

Σύμφωνα με τον Locke, το άτομο στην προσπάθειά του να ικανοποιήσει το συμφέρον και τις ανάγκες του διεκδικεί το δικαίωμα της ιδιοκτησίας ήδη στο στάδιο της φυσικής κατάστασης, δηλαδή πριν εισέλθει στην πολιτική κοινωνία. Ο θεωρητικός μας παρουσιάζει τους πρώτους κατοίκους της γης να αδιαφορούν να επεκτείνουν την έγγεια περιουσία τους και να αποκτήσουν περισσότερα αγαθά από όσα τους είναι αναγκαία για να αυτοσυντηρηθούν, κατάσταση η οποία θα ανατραπεί με την εισαγωγή του χρήματος ως μέσου ανταλλαγής.

Οι άνθρωποι με κοινή, σιωπηρή συναίνεση «έξω από τα πλαίσια της κοινωνίας και χωρίς σύμβαση» αποδίδουν αξία στο χρήμα, το χρησιμοποιούν καθολικά και το καθιερώνουν, για να διευκολύνουν τις συναλλαγές τους. Η συμπεριφορά τους αυτή εγκαινιάζει το δεύτερο στάδιο της φυσικής κατάστασης, κατά το οποίο η απεριόριστη συσσώρευση γης και των υλικών που αυτή παρέχει γίνεται ηθικά και τεχνικά έλλογη και έχει ως συνέπεια την ιδιοποίηση όλης της γης και την εμφάνιση εκτεταμένων άνισων ιδιοκτησιών.

Ο Locke, λαμβάνοντας υπόψη του τα νέα δεδομένα, υποστηρίζει ότι αίρονται πλέον οι περιορισμοί που αφορούσαν τη δίκαιη ιδιοποίηση και ήταν σε ισχύ την περίοδο της φυσικής κατάστασης, κατά την οποία δεν είχε επινοηθεί το χρήμα. Σύμφωνα με τον πρωταρχικό νόμο της φύσης, ο άνθρωπος μπορεί να ιδιοποιηθεί με το μόχθο του όση ποσότητα χρυσού, αργύρου και γενικότερα πολύτιμων μετάλλων επιθυμεί, διότι δεν έχουν αξία καθ’ εαυτά και «πραγματική χρησιμότητα», δηλαδή δεν προσφέρονται για άμεση κατανάλωση.

Τα πολύτιμα μέταλλα δε φθείρονται ποτέ και επομένως μπορεί ο καθένας να συσσωρεύει αυτά τα είδη απεριόριστα, δίχως να παραβιάζει το Φυσικό Δίκαιο, διότι η υπέρβαση των δίκαιων ορίων της ιδιοκτησίας δεν συνίσταται στο μέγεθος των περιουσιακών στοιχείων, αλλά στην καταστροφή τμήματός τους από αχρηστία. Το χρήμα με την ιδιότητα της αποταμιευμένης αξίας λειτουργεί ως μέσο που καθιστά δυνατή την συσσώρευση του πλούτου.

Με τη γενική αποδοχή του δικαιώματος της άνισης και δυσανάλογης κτήσης της γης και απεριόριστης εκμετάλλευσής της, το χρήμα δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να μην περιορίσει την ιδιοκτησία και τα φυσικά του προϊόντα στην αυτοκατανάλωση, αλλά να χρησιμοποιήσει τη γη για την παραγωγή εμπορεύσιμων αγαθών. Ο άνθρωπος ιδιοποιείται περισσότερη γη και αγαθά από όσα είναι απαραίτητα, για να επιβιώσει αυτός και η οικογένειά του, με σκοπό τα πλεονάζοντα προϊόντα που κατέχει να γίνουν αντικείμενο εμπορικών συναλλαγών, που θα του αποφέρουν χρήματα και κατ’ επέκταση θα συντελέσουν στην αύξηση των περιουσιακών του στοιχείων. Η άνιση επέκταση των ιδιοκτησιών για την παραγωγή αγαθών προς επικερδή πώληση θεωρείται στην θεωρία του Locke αυτόματο και φυσικό αποτέλεσμα της εισαγωγής του χρήματος. Η σιωπηρή συναίνεση των ανθρώπων στη χρήση του χρήματος υποδηλώνει και τη συγκατάθεσή τους στις αναγκαίες συνέπειές της, δηλαδή στην ανάπτυξη εμπορικής οικονομίας, στη δημιουργία αγορών και στη δυσανάλογη ιδιοποίηση της γης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά το πρώτο στάδιο της φυσικής κατάστασης, πριν επινοηθεί το χρήμα και η επακολουθήσει η ιδιοποίηση όλης της γης, όποιο άτομο εργαζόταν μπορούσε δικαιωματικά να αποκτήσει τη γη και τα υλικά που αυτή παρείχε. Παρατηρούμε ότι στο στάδιο αυτό εργασία και ιδιοποίηση ήταν αλληλένδετες και συνιστούσαν από κοινού την έλλογη συμπεριφορά, ενώ στη δεύτερη φάση της φυσικής κατάστασης ο ανθρώπινος μόχθος δεν συνεπάγεται πλέον δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας, αν και η ιδιοποίηση έχει ως προϋπόθεση την χρησιμοποίηση μισθωτής εργασίας.

Οι θεσμοί της ιδιοκτησίας, που είχαν θεσπιστεί την περίοδο της φυσικής κατάστασης, θεωρούνται ηθικά έγκυροι, αλλά η επιβολή της εφαρμογής τους ήταν πρακτικά δύσκολη. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε τον κυριότερο λόγο, για τον οποίο οι άνθρωποι προχώρησαν στη

σύναψη του κοινωνικού συμβολαίου και στην συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας. Μετά την επινόηση του χρήματος, την εκμετάλλευση της γης και την εμφάνιση εκτεταμένων άνισων ιδιοκτησιών, η απληστία, η φιλαργυρία και η φιλοδοξία έρχονται στο προσκήνιο.

Δημιουργείται η ανάγκη για μία πλήρως ανεπτυγμένη πολιτική κοινότητα, η οποία θα προστατεύει την ιδιοκτησία από τους φιλέριδες και επιθετικούς, που επιδιώκουν να αποκτήσουν περιουσιακά στοιχεία, όχι με τη δική τους φιλοπονία, αλλά παραβιάζοντας το δικαίωμα των άλλων ατόμων για ιδιοποίηση. Εύλογα, επομένως, ανάγεται σε ύψιστο καθήκον του κράτους η έκδοση νόμων που επιβάλλουν αυστηρές κυρώσεις σε όσους προσβάλλουν την ιδιοκτησία και κατά συνέπεια, την εσωτερική κοινωνική γαλήνη, την ασφάλεια και το κοινό συμφέρον.

Κριτικές παρατηρήσεις

Μελετώντας τη θεωρία του Locke για την ιδιοποίηση συνάγουμε ότι θεωρεί την ιδιωτική ιδιοποίηση ως εξαρχής φυσική και ορθολογική, υποστηρίζοντας πως μετά την εισαγωγή του χρήματος η τάση συσσώρευσης πέρα από τα όρια της κατανάλωσης και της ανταλλαγής σε είδος είναι σύμφωνη με το νόμο της φύσης και το Λόγο. Πιο συγκεκριμένα, ο Locke έχει προβάλει αναδρομικά στην αρχική φύση του ανθρώπου μία έλλογη κλίση προς μία απεριόριστη συσσωρευτική συμπεριφορά η οποία στη λιγότερο σύνθετη, προ του χρήματος κοινωνία υπάγεται σε συγκεκριμένους περιορισμούς.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η κριτική του L. Strauss , ο οποίος ισχυρίζεται ότι ο Locke παρουσιάζει τους ανθρώπους να εισέρχονται στην πολιτική κοινωνία όχι τόσο για να διατηρήσουν και να διαφυλάξουν τα ατομικά περιουσιακά τους στοιχεία, αλλά κυρίως να τα επεκτείνουν. Με άλλα λόγια, υπογραμμίζει ότι δεν πρόκειται για «στατικές», αλλά για «δυναμικές» ιδιοκτησίες. Προσθέτει πως η ιδιοκτησία που κατέχεται στη βάση του θετικού δικαίου είναι ανεξάρτητη από την πολιτική κοινότητα, διότι δεν αποτελεί δημιούργημά της. Ο άνθρωπος συνεχίζει να είναι το πρώτιστο θεμέλιο της ιδιοποίησης με τη διαφορά ότι το κράτος θέτει τους όρους, στα πλαίσια των οποίων το άτομο έχει την δυνατότητα να ασχολείται δίχως κανένα εμπόδιο με την παραγωγική-αποκτητική του δραστηριότητα.

Σύμφωνα με την άποψη του C.B. Macpherson, ο Locke εκπροσωπεί τη θεωρία του ιδιοκτητικού ατομικισμού, δεδομένου ότι αναγνωρίζει ως φυσικό ατομικό δικαίωμα την καπιταλιστική ιδιοποίηση της γης και του χρήματος, θεμελιώνοντας ηθικά την κοινωνία του κτητικού ατομικισμού και της ανισότητας. Η αξία του χρήματος συνίσταται στο ότι θεωρείται εμπορεύσιμο και ανταλλάξιμο αγαθό, το οποίο μπορεί να λειτουργήσει και ως κεφάλαιο. Ο Macpherson στο έργο του *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία, η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, θεωρεί ότι η επιθυμία απόκτησης περισσότερων αγαθών από όσα χρειάζεται το κάθε άτομο δεν αποσκοπεί στην φιλάργυρη αποθησαύρισή τους ή στην κατανάλωση μεγαλύτερης ποικιλίας προϊόντων, αλλά στην απεριόριστη συσσώρευση γης και χρήματος ως κεφαλαίου.

Στη φυσική κατάσταση το χρήμα μέσω της δημιουργίας αγορών και εμπορίου πέρα από το επίπεδο της ανταλλαγής σε είδος έχει ως αποτέλεσμα την καθιέρωση της άνισης κατοχής της γης. Κατά συνέπεια, δημιουργείται ένα δικαίωμα ιδιοποίησης, το οποίο είναι εντελώς απελευθερωμένο από τα δεσμά του φυσικού νόμου και προκαλεί ανισότητα στις ανθρώπινες σχέσεις.

Η οικειοποίηση ευρύτερων εκτάσεων γης για την παραγωγή άφθονων αποθεμάτων σε καταναλωτικά αγαθά γίνεται ηθικά και τεχνικά έλλογη, δηλαδή, όπως τονίζει ο C.B. Macpherson, θεωρείται ορθολογική η ιδιοποίηση της γης για τη χρησιμοποίησή της ως

κεφάλαιο, γεγονός που εμπεριέχει την ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος της εργασίας άλλων ανθρώπων. Συνεπώς, στο στάδιο όπου η εργασία διαχωρίζεται από την ιδιοποίηση η πλήρης ορθολογικότητα συμβαδίζει κυρίως με την ιδιοποίηση και όχι με την εργασία.

Ο συγγραφέας στο έργο του προσπαθεί να ανιχνεύσει ποιους θεωρούσε ο Locke μέλη της πολιτικής κοινωνίας. Καταλήγει μάλιστα στο συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο το κάθε άτομο, άσχετα με το εάν διαθέτει ή όχι ιδιοκτησία συμπεριλαμβάνεται στην πολιτική κοινωνία, καθώς έχει συμφέρον να διατηρήσει την ζωή και την ελευθερία του . Ταυτόχρονα, όμως, πλήρη μέλη μπορούν να είναι μόνο όσοι έχουν περιουσία , διότι μόνο αυτοί έχουν πλήρες συμφέρον στη διαφύλαξη της ιδιοκτησίας. Εντέλει, η εργατική τάξη, μη έχοντας περιουσία, υπόκειται στην πολιτική κοινωνία, χωρίς να είναι πλήρες μέλος της.

Το δικαίωμα της αντίστασης προς την εξουσία

Στην περίπτωση της παραβίασης του κοινωνικού συμβολαίου από το κράτος, ο Locke αποδέχεται ότι το εξουσιαστικό φαινόμενο έχει ως συστατικό στοιχείο την δυναμική της αμφισβήτησης της εξουσίας, ακόμη και της ανατροπής των φορέων της, δεδομένου ότι πλέον δεν πληρούνται ή διαψεύδονται οι προσδοκίες, από τις οποίες αρχικά εκπήγασε, δηλαδή η προϋπόθεση μιας ειρηνικής συνύπαρξης των ανθρώπων σε στοιχειωδώς πολιτισμένες κοινωνίες.

Η διατύπωση του αιτήματος της αντίστασης προς την εξουσία από τον φιλόσοφο μέσα από τη θεωρία του μοντέρνου συνταγματισμού και της πολιτικής επανάστασης συνδέει την ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη με την αμερικανική πολιτική παράδοση, όπως αυτή εκφράζεται στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776) και στο Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών (1787).

Ο Locke στο έργο του *Δύο πραγματείες περί κυβερνήσεως* θεμελιώνει με ριζοσπαστικά επιχειρήματα την θεωρία της πολιτικής επανάστασης. Με αυτήν απαντά στη θεωρία της απολυταρχίας και αμφισβητεί την θεωρία της ελέω Θεού μοναρχίας, μιας δηλαδή επιμέρους εκδοχής της θεωρίας της απολυταρχίας, βάσει της οποίας η εξουσία έχει θεία προέλευση. Χρησιμοποιώντας την λοκιανή ορολογία, η ελευθερία του λαού ή του μεμονωμένου ατόμου «να προσφύγει στον ουρανό» (appeal to heaven) μεταφράζεται σε πράξεις πολιτικής επανάστασης. Πρόκειται για την ανατροπή των κυβερνώντων που αυθαιρετούν, ενεργούν παράνομα, προσβάλλουν τα ατομικά δικαιώματα, παραβιάζοντας το καταπίστευμα που εναπέθεσε στα χέρια τους ο λαός. Στην προκειμένη περίπτωση, ο στοχαστής παίρνει θέση υπέρ της νομιμότητας και της αναγκαιότητας της επανάστασης, απαντώντας στους επιμέρους προβληματισμούς και διλήμματα που αφορούν στην πρόκληση κοινωνικής αναταραχής, την έκρηξη βίας, τη διακοπή της οικονομικής δραστηριότητας και τη διακινδύνευση της ανθρώπινης ζωής.

Το πρότυπο της εξέγερσης που παρουσιάζει ο Locke μπορεί να θεωρηθεί ως το αρχέτυπο της πολιτικής επανάστασης που καταλύει την πολιτική εξουσία και ανατρέπει την κυβέρνηση. Ωστόσο, το επαναστατικό αυτό μοντέλο δεν αλλοιώνει την κοινωνική πραγματικότητα, την δομή και την μορφή των κοινωνικών σχέσεων. Το πρότυπο της πολιτικής επανάστασης μπορεί να αντιπαρατεθεί με το πρότυπο της κοινωνικής επανάστασης του Marx, ο οποίος θεωρεί αναγκαία τη ριζική αναμόρφωση του κοινωνικού σχηματισμού στο σύνολό του.

Συμπεράσματα

Η συλλογιστική του Locke εντάσσεται αδιαμφισβήτητα στην διδασκαλίες της σχολής του Φυσικού Δικαίου και στην πολιτική θεωρία του φιλελεύθερου ατομικισμού. Οι απόψεις του, όπως αυτές αναλύονται στη Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως, αποτελούν την κλασική

έκφραση της φιλελεύθερης θεωρίας. Σε αυτό το κείμενο πολιτικής φιλοσοφίας συναντώνται οι κορυφαίες ιδέες του φιλελευθερισμού, όπως τα ατομικά δικαιώματα (ζωής, ελευθερίας, ιδιοκτησίας και αντίστασης προς την εξουσία), το αντιπροσωπευτικό σύστημα και η αρχή διάκρισης των εξουσιών. Με αφετηρία την αναγνώριση της αξίας της προσωπικότητας του ατόμου, ο Άγγλος φιλόσοφος διατυπώνει την αρχή της προστασίας της ιδιοκτησίας, η οποία στο έργο του θεωρείται σύμφυτη με το φαινόμενο της ανθρώπινης συμβίωσης.

Ειδικότερα, η ιδιωτική ιδιοκτησία, η οποία ιστορικά έχει σφραγίσει την πορεία του αστικού κόσμου, γίνεται αντιληπτή με τη μορφή της απεριόριστης συσσώρευσης πλούτου και εκμετάλλευσης της εργασίας των άλλων. Σε τελική ανάλυση, ο Locke με τον αντιαυταρχικό του λόγο επιτυγχάνει να συνδέσει τις έννοιες της ισότητας και της ελευθερίας με το Φυσικό Δίκαιο. Αρκούμενος, εντούτοις, σε μία τυπική ισότητα των ανθρώπων, δεν διστάζει να νομιμοποιήσει τις σχέσεις εξουσίας και εκμετάλλευσης που αναπτύσσονται στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες.

Βιβλιογραφία

Αγγελίδης Μ., Γκιούρας Θ. , *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, εκδ. Σαββάλας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα, 2005.

Αυγελής Ν., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, εκδ.Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 2004.

Held D., *Μοντέλα Δημοκρατίας*, (μτφρ. Μ.Τζιαντζή, Κ.Κέη, Γ.Βογιατζής), εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.

Horkheimer M., *Απαρχές της αστικής φιλοσοφίας της ιστορίας, Μακιαβέλλι – Χόμπς – Μώρος – Καμπανέλλα – Βίκο*, (μτφρ. Τ.Κονδύλη), εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1989.

Κιτρομιλίδης Π., *Νεότερη Πολιτική Θεωρία*, εκδ.Α. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996.

Κιτρομηλίδης Π., Η ιδέα της αντίστασης στη νεότερη πολιτική σκέψη σε Ε. Γραμματικοπούλου (επιμ.), *Αμφισβήτηση της εξουσίας*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Επιστήμης Κοινωνία, Αθήνα, 2003.

Κουσκουβέλης Η., *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1997.

Kenny A. (επιμ.), *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, (μτφρ. Δ. Ρισσάκη), εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2005.

Locke J., *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, (μτφρ. Π. Κιτρομιλίδης) εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990

Locke J. , *An Essay Concerning Human Understanding*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη, 1979.

Μολυβάς Γρ., *Φιλοσοφία στην Ευρώπη, Η Εποχή του Διαφωτισμού (17ος-18ος αιώνας)*, τομ. Β, εκδ. ΕΑΠ, Πάτρα, 2000.

Macpherson C.B., *Ατομικισμός και Ιδιοκτησία, η πολιτική θεωρία του πρώιμου φιλελευθερισμού από τον Hobbes ως τον Locke*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1986.

Πάσχος Γ., *Πολιτική Δημοκρατία και Κοινωνική Εξουσία*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1981.

Σβώλου Α., *Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α΄, Αθήνα, 1942.

Σεραφετινίδου Μ., *Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2004.

Schmidt M., *Θεωρίες της δημοκρατίας*, (μτφρ. Ε. Δεκαβάλλα), εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

Stokes Ph., *Φιλοσοφία: Οι 100 σημαντικότεροι στοχαστές*, (μτφρ. Σ. Κωνσταντέα), εκδ. Φυτράκη, Αθήνα, 2009.

Strauss L., *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, (μτφρ. Γερ. Λυκιαρδόπουλος, Στεφ. Ροζάνης), εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1988.

Woolhouse, R. S., *Φιλοσοφία της επιστήμης, Οι εμπειριστές*, (μτφρ. Σ. Τσούρτη), εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα, 2003.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG